

DOI: <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2020-26-2-10>
УДК 1(378.147:81'25)

Віктор Чорний

Кому потрібні переклади: труднощі засвоєння чужомовної традиції

(на прикладі українського перекладу
«Критики практичного розуму»
Імануеля Канта)

У статті здійснено критичний огляд українського перекладу «Критики практичного розуму» І. Канта. Переклади класичних творів мають слугувати не лише засвоєнню усталеної термінології академічною спільнотою, а передовсім уможливлувати продуктивне знайомство з іншомовною традицією для тих, хто мовою оригіналу не володіє. Переклад філософського тексту має зберігати термінологічну строгість і слідувати букві оригіналу, але водночас бути продуктом інтерпретації і завжди до певної міри переказом – результатом активної співпраці автора і перекладача. Для того, щоб дати раду застарілому словнику і специфічному авторському мововжитку недостатньо володіти мовою оригіналу, адже безліч ключових перекладацьких рішень неможливо обґрунтувати без розуміння логіки аргументу. Втім, докладний аналіз демонструє, що цей текст не виконує жодного з поставлених завдань і, попри докладені зусилля, не відповідає ані мінімальним вимогам термінологічної послідовності (на позначення одного німецького терміна часто використано цілу низку українських відповідників), ані букві чи духу оригінального Кантового тексту, адже містить багато грубих кривотлумачень складних чи амбівалентних конструкцій. Ані грандіозний корпус перекладацьких приміток, ані дещо безсистемне наведення в дужках німецьких відповідників не може зарадити розумінню практичної філософії Канта без достатнього знання німецької мови, що перешкоджає викладанню її в освітніх закладах, її рецепції серед загалу і продуктивним дискусіям.

Ключові слова: переклад, термінологія, тлумачення, аргументація, Імануель Кант, «Критика практичного розуму», філософська освіта.

Ця стаття продовжує критичний огляд наявних на сьогодні українських перекладів центральних Кантових творів і їхнього впливу не тільки на рівень українського кантознавства в цілому, а й на перспективи продуктивної рецепції цієї традиції новим поколінням студентів і мо-

© В. Чорний, 2021

лодих дослідників. Аналіз, розпочатий у статті «Значливість перекладу для філософської освіти (на прикладі українського перекладу «Критики чистого розуму» Імануеля Канта)» [Іващенко, Терлецький 2020], має на меті визначити, чи може вмотивований читач, який не володіє німецькою мовою, використовувати наявні українські переклади для вивчення філософії Канта.

Переклад другої «Критики» є анітрохи не менш важливим для рецепції Канта в українському академічному просторі з огляду на цілу низку чинників. По-перше, термінологічний апарат кожної з «Критик» є відносно автономним (тоді як апарат «Критики чистого розуму» становить невідмінне тло і є своєрідною точкою відліку). По-друге, існує загрозливий дисбаланс між безумовним домінуванням епістемологічної і метафізичної проблематики першої «Критики» в сучасному українському кантознавстві і кантіанстві і активним використання текстів Кантової моральної філософії в навчальних програмах університетів, яке часто відбувається без огляду на систематичний контекст. Перше призвело до належної усталеності термінології (яку, втім, так само досі не зафіксовано), тоді як друге призводить до некритичного вжитку термінології, щодо якої не дійшли згоди навіть фахівці. Якщо ж ця й без того несистематична рецепція відбувається за посередництва іншої традиції (переважно російськомовної), предметне обговорення аргументації стає майже неможливим.

Актуальне питання про нові переклади класичних творів не є характерною рисою української традиції. Так, на відміну від інших ключових текстів моральної філософії Канта, «Критика практичного розуму» (далі – КПП) пережила в англomовній традиції цілу низку перекладів (Ебот [Abbott 2004], Бек [Beck 1956], Плугар [Pluhar 2002] і, зрештою, Мері Грегор [Gregor 2015]). Попри те, що лише останнє Кембриджське видання у перекладі Мері Грегор (перевидане в переглянutoму і виправленому вигляді в 2015 році) здобуло майже однастайну підтримку фахівців і стало стандартом цитування, вже переклад Ебота, попри недоліки, довгий час відповідав найвищим стандартам академічного перекладу тієї доби. Тому потреба в новому перекладі аж ніяк не підважує значущість перших спроб перекладу Канта для становлення українського кантознавства. Якщо свого часу важив сам факт перекладу українською і можливість бодай поверхового знайомства українського читача з критичною філософією, то сьогодні на часі оцінити адекватність цих (і багатьох інших) текстів для серйозної навчально-дослідницької роботи.

Якщо серед недоліків українського перекладу «Критики чистого розуму» можна назвати, зокрема, брак критичного коментаря перекладача з обґрунтуванням подеколи суперечливих рішень, то це видання демонструє неабияку увагу перекладача до здобутків класичного кан-

тознавства і філології Кантових текстів¹. Жодне сучасне німецькомовне (і, припускаємо, перекладне) видання КПП не обтяжене такою кількістю приміток, присвячених історичним коректурам і кон'юнктурам до оригінального тексту. Видання навіть містить лаконічну післямову перекладача, але ці скромні п'ять сторінок є лише своєрідним вступом до п'ятдесяти сторінок приміток, які включають етимологію і пояснення деяких Кантових термінів, власні коментарі перекладача щодо деяких положень, обґрунтування неоднозначних рішень чи принаймні їхнє позначення тощо².

Я згадую структуру книги і методологію формування корпусу приміток лише з огляду на ефективність цього критичного апарату для роботи з Кантовим текстом і доходжу висновку, що, без належної диференціації і структурування зауваг перекладача, в актуальному вигляді вони не можуть зарадити студенту в роботі з цією складною працею, надто за припущення, що він не володіє на належному рівні ані німецькою мовою, ані контекстом критичної філософії.

На відміну від Віталія Терлецького, я не зупинятимусь на предметних дискусіях, що точаться довкола комплексного термінологічного апарату Канта, позаяк щодо них спільнота не дійшла згоди. Хай там як, такі рішення завжди є до певної міри довільними і не підлягають остаточному обґрунтуванню, а приводом для їх обговорення, сподіваймося, неодмінно стане підготовка нового перекладу КПП українською. До того ж із моменту виходу перекладу минуло 15 років, а невпинне оновлення (якщо не докорінна трансформація) термінологічного апарату під час активної рецепції традиції відносно молодю фаховою спільнотою є природним. Мені передовсім залежить на дотриманні термінологічних структур, яке є необхідною умовою для фахової роботи з текстом, і адекватному відтворенні Кантового аргументу, що, зважаючи на структуру речень і зловживання займенниками, неодмінно передбачає інтерпретацію. Стаття, відповідно, містить термінологічну і синтаксичну частини, хоча цей поділ у випадку такого багаторівневого тексту є умовним³. Окрім того, я не зважаю на аргументи на кштал «автор заплутався» і припускаю (цілком згідно з засадами Кантової практичної філософії), що автор написав саме те, що мав на увазі, у тій формі, у якій вважав

¹ Зауважу, що я цілком підтримую вимоги до академічного видання класичних філософських творів, висунуті в попередній статті цього циклу, а також Віталієм Терлецьким у його рецензії [Терлецький 2006].

² У цьому контексті неможливо оминати увагою єдину з відомих нам рецензію на український переклад КПП Віталія Терлецького 2006 року, де автор детально описує переваги і недоліки такої методології.

³ Тут я дотримуюсь запропонованої Іващенко і Терлецьким структури в їхній статті. Див. Іващенко, Терлецький, 2020: 212–213.

за доречне (з урахуванням, звісно, всіх загальноновизнаних коректур і кон'єктур). Тому до довільної заміни термінів, оригінальних змін синтаксису, запроваджених перекладачем, і звинувачень на адресу Канта у стилістичній некоректності я ставитимусь скептично.

Остання заувага стосується безумовно слушної стратегії перекладача, а саме виносу у примітки коментарів і (подеколи) обґрунтувань амбівалентних місць Кантового тексту, де і складний авторський синтаксис, і здоровий глузд читача допускають подвійну інтерпретацію, яка, втім, може виявитися згубною для аргументу. Незалежно від того, чи допускає перекладач у примітці подвійне прочитання, чи натомість категорично відкидає паралельні інтерпретації, мені залежить лише на тому, чи перешкоджає український відповідник розумінню Кантової думки. Тому я передусім спираюсь на остаточне перекладацьке рішення в тексті твору і лише згодом, за наявності, адресу наведене в примітках обґрунтування.

I Термінологія Канта

1.

Я почну із банальної помилки, яку вже було відзначено в статті про «Критику чистого розуму» і яка, на жаль, перейшла в новий переклад, а саме повсякчасне сплутування в Кантовому тексті розуму (*Vernunft*) і розсуду (*Verstand*). Втім, принагідно зазначу, що в тих місцях, де оригіналу дотримано, перекладач пристав на український відповідник «розсуд», замість попередньої російської кальки «розсудок». Навіть у наведених цитатах можна побачити, що невиправдана заміна спотворює думку Канта. Звернімо особливу увагу на перші два фрагменти:

1) «Поняття чистої волі виникає з перших, так само як свідомість чистого розуму – з останніх» [Кант 2004: 34].

Оригінал: «Der Begriff eines reinen Willens entspringt aus den ersteren, wie das Bewußtsein eines reinen Verstandes aus dem letzteren» (AA 5:30)¹.

Тут перед українським читачем постає неможливе завдання зрозуміти в цьому контексті конструкцію «свідомість чистого розуму» і, головне, як вона може виникнути з чистих теоретичних засад.

2) «...в цьому впевнюємося вже з того, що поняття причини, як виникле цілком із чистого розуму, водночас забезпечене і [щодо] своєї

¹ Тут і далі цитування оригіналу (за винятком «Критики чистого розуму») здійснено згідно з класичною пагінацією за «академічним виданням» Пруської академії наук (Akademie-Ausgabe), а саме: в дужках подано том і номер сторінки. Цю пагінацію в той чи інший спосіб відтворюють всі відомі нам німецькі і перекладні видання. Цитуючи український переклад, відповідно вказуємо видання і сторінку. Курсив мій.

об'єктивної реальності відносно предметів узагалі шляхом дедукції...» [Кант 2004: 63].

Оригінал: «...der Begriff einer Ursache, als gänzlich vom reinen Verstande entsprungen, zugleich auch seiner objektiven Realität in Ansehung der Gegenstände überhaupt durch die Deduktion gesichert...» (AA 5:55).

З українського тексту випливає не тільки те, що поняття причини має своє походження в чистому розумі (який, як відомо, є джерелом ідей, для яких у можливому досвіді не може бути дане жодне споглядання, та аж ніяк не поняття причини), а й навіть об'єктивна реальність розумових понять (тобто трансцендентальних ідей) і можливість їхньої дедукції, що з огляду на Кантове вчення в «Трансцендентальній діалектиці» є абсурдом.

Попри дуже спорадичний вжиток Кантом поняття розсуду в КІР, яке не відіграє в ній ключової ролі, прикладів такої недбалості довго шукати не доводиться:

- 1) «Дивно, як люди, деінде проникливі, вважають, ніби відмінність між нижчою і вищою спроможністю бажання можна встановити за тією уявленням, пов'язаним з почуттям вдоволення, мають своє походження в чуттях, а чи в розумі» [Кант 2004: 25].

Оригінал: «Man muß sich wundern, wie sonst scharfsinnige Männer einen Unterschied zwischen dem unteren und oberen Begehrungsvermögen darin zu finden glauben können, ob die Vorstellungen, die mit dem Gefühl der Lust verbunden sind, in den Sinnen oder dem Verstande ihren Ursprung haben» (AA 5:22-23).

- 2) «Якщо уявлення – нехай воно має всі осідок і походження в розумі – може визначати самоволю тільки завдяки тому, що воно передбачає певне почуття задоволення...» [Кант 2004: 25]

Оригінал: «Wenn eine Vorstellung, sie mag immerhin im Verstande ihren Sitz und Ursprung haben, die Willkür nur dadurch bestimmen kann, daß sie ein Gefühl einer Lust im Subjekte voraussetzet...» (AA 5:23).

2.

На окрему увагу заслуговує фрагмент 5:162, який містить подвійну помилку:

«Другий починається з мого невидимого Я, з моєї особистості, і презентує мене у світі нескінченному, але відчуваному тільки розумом...» [Кант 2004: 177].

Оригінал: «Das zweite fängt von meinem unsichtbaren Selbst, meiner Persönlichkeit, an, und stellt mich in einer Welt dar, die wahre Unendlichkeit hat, aber nur dem Verstande spürbar ist...» (AA 5:162).

По-перше, перекладач знову довільно замінив Кантів *Verstand* на *Vernunft*, але справа навіть не в тому, що інтелігібельний світ перетворюється на розумовий, а в нетрадиційному перекладі прикметника *spürbar*. Весь концептуальний апарат сприйняття в Канта термінологічно навантажений, ці поняття відразу привертають увагу читача, і не можна вільно послуговуватись ними для перекладу абсолютно нейтральних технічних термінів. Так, терміном «відчуття» зазвичай віддають Кантове «*Empfindung*» і такого рішення дотримується в інших місцях сам перекладач (наприклад, [Кант 2004: 24]). Відчуття, за визначенням Канта, – це «дія предмета на здатність уявлення тією мірою, якою ми ним афіковані» (A 20/B 34). Тобто, відчуття – це матерія явища, емпіричний компонент сприйняття, і воно стосується, безумовно, нашої чуттєвості, аж ніяк не розсуду (і тим паче розуму). «Відчуваний розумом» в українському відповіднику натомість наштовхує вже навіть не на інтелектуальну інтуїцію, а на невідому Кантові абсурдну здатність відчувати розумом. Не варто навіть згадувати, що розум, неодмінно спрямований у пошуці остаточних підстав на Безумовне, а отже, Нескінченне, ніколи не може вдовольнитися жодним скінченим чуттєвим сприйняттям можливого досвіду (не кажучи вже продукувати його самотужки). Прикметник *spürbar* у Канта, звісно, аж ніяк не стосується чуттєвого сприйняття, його буквальним українським відповідником був би прикметник «слідний» (на жаль, не зафіксований словниками, на відміну від прислівника «слідно»), а найближчими за значенням будуть аналоги «помітний» чи «вловимий», без огляду на спосіб цього вловлювання. Канту якраз ідеться про те, що цей інтелігібельний світ не може за визначенням мати чуттєвого відповідника в досвіді, тоді як український переклад ставить догори дригом центральні принципи критичної філософії.

3.

Інше спільне для обох перекладів явище – непослідовне дотримання перекладачем своїх власних детально обґрунтованих і принципових рішень. Так, у примітці 83 [Кант 2004: 194-195, прим. пер.] перекладач спочатку досліджує етимологію німецького терміна *Willkür*, який вважає близьким за значенням до українських відповідників «сваволя» і «самоволя», а також підкреслює близькість цього поняття до Кантового вжитку «волі» (*Wille*). Втім, наприкінці без жодного обґрунтування наведено альтернативний український відповідник «довільність», який з огляду на звичне значення цього українського слова, важко виправдати в бодай якомусь контексті.

«...адже якби вона нею була, то максима не могла б презентуватися в загально-законодавчій формі, бо визначальною причиною довільності було б очікування існування предмета...» [Кант 2004: 39].

Оригінал: «...denn, ist sie es, so läßt diese sich nicht in allgemein gesetzgebender Form darstellen, weil die Erwartung der Existenz des Gegenstandes alsdenn die bestimmende Ursache der Willkür sein würde...» (AA 5:34)

У наведеному місці вжиток терміна Willkür насправді є ледь не синонімічним до вжитку «волі», адже зазвичай йдеться про її автономне чи гетерономне визначення (про що йшлося у примітці), тоді як українське речення втрачає будь-який сенс з огляду на те, що найпоширенішим значенням «довільності» є якраз незумовленість і безпідставність – як може йтися про причину?

Іншим яскравим прикладом недотримання термінологічної структури є сумнозвісний Кантів термін *Gesinnung*, довкола якого свого часу точилася полеміка. Аргументи обох сторін можна знайти відповідно у примітці 134 [Кант 2004: 201-203, прим. пер.], де перекладач захищає своє рішення на користь відповідників «налаштування» і «налаштованість», та в рецензії Віталія Терлецького, у якій розглянуто одразу кілька альтернативних варіанти перекладу цього терміну: «переконавання», «ментальна постава» тощо [Терлецький 2006: 142-150]. Втім, саме з огляду на принципову позицію обох сторін дивує, що в самому тексті твору можна подибати, окрім налаштування, такий варіант перекладу як «інтенція»:

«У наших вчинках можна було б знайти букву закону (легальність), та аж ніяк не його дух у наших інтенціях (моральність) [Кант 2004: 166].

Оригінал: «Der Buchstabe des Gesetzes (Legalität) würde in unseren Handlungen anzutreffen sein, der Geist desselben aber in unseren Gesinnungen (Moralität) gar nicht» (AA 5:151).

4.

Термінологічних структур не дотримано й у випадку окремо не обґрунтованих перекладацьких рішень, і, на жаль, вони теж значною мірою перейшли в переклад другої «Критики» з першої. Наводимо в довільному порядку аж ніяк не вичерпний перелік Кантових понять, які мають у тексті цілу низку українських відповідників. Зауважу, що я не побачив жодного принципу, за яким у дужках подеколи наведено оригінал, а подеколи ні, тож спиратися на це читачу так само не вдасться (надто за припущення, що мовою оригіналу він не володіє)

- 1) Термін «Selbst» цього разу перекладено не лише як «особистість» (термін яким у тексті повсякчас і послідовно відбито Кантове «Persönlichkeit»), а також навіть як «Я», хоча поняття «das Ich» в КІП немає взагалі. У контексті Кантової теоретичної філософії цей другий варіант викликає відверту суперечність, адже метою «Паралогізмів» є якраз довести, що «Я» як логічна єдність уявлень суб'єкта не

дає жодного знання про його особистісну тотожність. Це, безумовно, фруструє читача і не дозволяє розкрити властиве значення поняття «das Selbst», яке я разом із авторами попередньої статті [Іващенко, Терлецький 2020: 219–220] вважаю за належне перекладати як «самість».

«...і наша патологічно визначувана особистість (Selbst), хоча своїми максимами геть не надається на загальне законодавство, проте, немовби вона складала всю нашу особистість, намагається заявляти свої домагання наперед, і то як перші й первинні» [Кант 2004: 83].

Оригінал: «...und unser pathologisch bestimmbares Selbst, ob es gleich durch seine Maximen zur allgemeinen Gesetzgebung ganz untauglich ist, dennoch, gleich als ob es unser ganzes Selbst ausmachte, seine Ansprüche vorher und als die ersten und ursprünglichen geltend zu machen bestrebt sei» (AA 5:74).

«Другий починається з мого невидимого Я, з моєї особистості, і презентує мене у світі нескінченному, але відчуваному тільки розумом...» [Кант 2004: 177]. Оригінал: «Das zweite fängt von meinem unsichtbaren Selbst, meiner Persönlichkeit, an, und stellt mich in einer Welt dar, die wahre Unendlichkeit hat, aber nur dem Verstande spürbar ist...» (AA 5:162).

2) Український переклад не розрізняє термінів unendlich (нескінченний) і endlos (безкінченний), класичне розрізнення, яке бере свій початок щонайменше із ранньої християнської теології, і в Канта може бути дещо грубо зіставлене з розрізненням Безумовного і нескінченного ряду умов. У наведеному фрагменті Кант саме наголошує на часовій зумовленості безкінченного ряду, порівняно з Нескінченням. Наведений в дужках відповідник не може зарадити читачу, адже невідомо, якому поняттю його протиставлено, та й в інших місцях він геть зникає.

«Нескінченний, для якого умова часу є ніщо, бачить у цьому нескінченному (endlose) ряді цілості відповідності моральному закону, і святість...» [Кант 2004: 137].

Оригінал: Der Unendliche, dem die Zeitbedingung Nichts ist, sieht, in dieser für uns endlosen Reihe, das Ganze der Angemessenheit mit dem moralischen Gesetze, und die Heiligkeit... (AA 5:123).

3) Цікавих трансформацій упродовж тексту зазнає поняття Einbildung, яке зазвичай віддають українською як «виображення» (Einbildungskraft, відповідно, як «силу виображення»). Втім, зважаючи на час виходу перекладу і право перекладача на власну позицію, послідовне використання українського терміна «уява» (і, відповідно, «сила уяви») було б абсолютно прийнятним. Натомість цим

українським терміном безальтернативно перекладено і *Einbildung*, і *Einbildungskraft*.

- 4) Термін *Gefühl* відбито в різних пасажах то як відчуття, то як почуття, а подеколи навіть почування [Кант 2004: 24-25] і сентимент [Кант 2004: 85]. У деяких фрагментах можна припустити, що перекладач волів зацентувати контекстуальну синонімічність цих понять: «...хоча досвід складається не з самих відчуттів, а й із суджень» [Кант 2004: 18].

Оригінал «... *obzwar diese doch nicht aus bloßen Gefühlen, sondern auch aus Urteilen besteht*» (AA 5:14).

«Якщо визначення волі відбувається хоча й згідно з моральним законом, але тільки да посередництва відчуття, хай якого виду...» [Кант 2004: 81].

Оригінал: «*Geschieht die Willensbestimmung zwar gemäß dem moralischen Gesetze, aber nur vermittelt eines Gefühls...*» (AA 5:71).

Втім, це розрізнення є вагомим, навіть у контексті Кантової моральної філософії, позаяк відчуття (*Empfindung*) – це загальне позначення матерії чуттєвого споглядання, тобто, за Кантом, стосується одного з двох різновидів пізнання предмета. Почуття ж, хоч Кант і пише дещо суперечливо в обох версіях «Передмови» до КЧР, що воно належить до емпіричних джерел пізнання, є лише суб'єктивним станом і в практичному плані слугує лише за суб'єктивну спонуку до діяння. У контексті КІР відчуття – це дія пожаданого предмета на наші органи чуттів, тоді як почуття (неодмінно втіхи чи невтіхи) – це «уявлення про узгодженість предмета чи діяння з суб'єктивними умовами життя» (AA 5:9). Особливо це розрізнення важить з огляду на те, що повага до закону має бути почуттям і слугувати за суб'єктивну підставу визначення волі, але аж ніяк не може при цьому бути відчуттям і належати до нашої чуттєвості, бо ж тоді воля було б визначувана лише патологічно. Натомість в українському перекладі читаємо:

«Але яке слухніше ім'я можна б дати цьому дивному відчуттю, яке не можна порівнювати ні з яким патологічним?» [Кант 2004: 86].

Оригінал: «*Mit welchem Namen aber könnte man dieses sonderbare Gefühl, welches mit keinem pathologischen in Vergleichung gezogen werden kann, schicklicher belegen?*» (AA 5:76).

Варто визнати, що сам Кант не дотримується цього розрізнення послідовно і в іншому пасажі, скажімо, називає повагу до закону не особливим неемпіричним моральним почуттям, як можна було б очікувати, а «своєрідним способом відчуття» (AA 5:92). Втім, це не дає жодних підстав нехтувати відмінністю.

- 5) Термін *Handlung* перекладено то як вчинок, то як діяння.

б) В українському тексті жодним чином не відбито розрізнення між парами Urteil/urteilen та Beurteilung/ beurteilen, які майже повсюдно перекладено як судження/судити.

5.

«Проте це справді так, і якби людську природу не було так влаштовано, то жодний спосіб презентування закону манівцями та допоміжними засобами ніколи не міг би викликати моральність налаштування» [Кант 2004: 166].

Оригінал «Gleichwohl ist es wirklich so bewandt, und wäre es nicht so mit der menschlichen Natur beschaffen, so würde auch keine Vorstellungsart des Gesetzes durch Umschweife und empfehlende Mittel jemals Moralität der Gesinnung hervorbringen» (AA 5:152).

У примітці 440 [Кант 2004: 233, прим. пер.] перекладач обґрунтовує порушення послідовного відбиття терміну *Vorstellungsart* багатозначністю німецького слова *Vorstellung*, і наголошує, що в цьому контексті воно не є терміном критичної філософії, а стосується можливих способів унаочнення вихованцям морального закону (що вже дивно, адже Кант іще ніде не згадував про виховну функцію своєї практичної філософії). Тут необхідно зважати не тільки на необхідність зберігання всього конотаційного ряду оригіналу в українському відповіднику (сам перекладач зауважує, що варіант «уявлення» також має необхідний відтінок), а й те, що не тільки поняття *Vorstellung* і відповідне дієслово *vorstellen* мають у Канта виразне термінологічне забарвлення, а й поняття *Vorstellungsart* (спосіб уявлення). З «Передмови» до В-видання КЧР чітко бачимо, що для Канта існує лише два способи уявлення – чуттєвий та інтелектуальний (В хх), так само як і два джерела пізнання. У цьому контексті вжиток поняття «спосіб уявлення» утворює пряму паралель із іншим пасажом з КПП, а саме §3 (AA 5:22-23), де Кант демонструє, що всі матеріальні принципи (у яких визначальною підставою волі виступає уявлення про предмет жадання) є рівнозначними і однаково належать до принципу самолюбства, хоч би це уявлення про предмет було чуттєвим чи інтелектуальним. Саме тому вже в «Ученні про метод» Кант закцентує, що, якби безпосереднє уявлення закону не було саме по способі спонукою, жодне інше чуттєве чи розсудове уявлення, яке завжди буде емпіричним і стосуватиметься матерії, себто предмета жадання, ніколи не могло би стати підставою моральності. Втім, позаяк в українському перекладі майже всі випадки вжитку «розсуду» в §3 було замінено на «розум», читачі і так не зможуть відтворити цю паралель.

7.

Труднощі перекладу Кантового поняття «Zweck» полягають у тому, що відповідник «ціль» зазвичай воліють зберегти для Ziel, з якого його було безпосередньо скальковано, а для Zweck обирають українське слово «мета» (із дещо штучною множиною «мети»). З іншого боку, існують підстави вважати, що ціль є влучнішим перекладом для Zweck з огляду на значущість термінологічного ряду Zweck-zweckmäßig-Zweckmäßigkeit (ціль-доцільний-доцільність). Хай там як, хоч для Канта розрізнення між ними не є ключовим, а подеколи вони синонімічні, термін Zweck відіграє в Кантовій філософії куди значнішу роль, ніж Ziel, який часто виступає технічним. В українському перекладі, втім, не дотримано жодного принципу розрізнення, і подеколи термін Zweck перекладено двома українськими відповідниками в межах одного речення:

«Отже, якщо нам наперед мають бути дані цілі, [...] а мета як об'єкт, що має передувати визначенню волі практичним правилом...» [Кант 2004: 46-48].

Оригінал: «Wenn nun also uns Zwecke vorher gegeben werden müssen, [...] ein Zweck aber, als Objekt, welches vor der Willensbestimmung durch eine praktische Regel vorhergehen ... muß...» (AA 5:41).

Ще більше може фруструвати читача вжиток терміна «ціль» на позначення суто технічних конструкцій, зокрема, німецької конструкції «zum Behuf»:

«Отже, задля цілей морального закону, і щоб надати йому вплив на волю, мусимо не шукати жодної іншої спонуки...» [Кант 2004: 81].

Оригінал: «Da man also zum Behuf des moralischen Gesetzes, und um ihm Einfluß auf den Willen zu verschaffen, keine anderweitige Triebfeder...» (AA 5:72)

Жодних цілей в Кантовому розумінні терміна у морального закону як такого, звісно, бути не може. У такому разі доречніше вжити нейтральний із термінологічного погляду варіант і уникнути змістово напруженого слова «цілі»: «задля морального закону» «заради морального закону» тощо.

8.

Утруднення виникає через напрочуд послідовне і майже безальтернативне відтворення сполучника *so fern* (і так само *sofern*) українським відповідником «оскільки». Це є виправданим у випадку синтаксичної конструкції «*so fern, als*», дуже поширеної в Кантовому тексті, але не відбиває нюансів пов'язання кроків аргументації в решті пасажів. У статті про переклад КЧР вже наголошували, що Кантів синтаксис дуже часто має термінологічне забарвлення, і можна сміливо стверджувати те ж саме про характерні слова-зв'язки (*also, mithin, indem, do fern*), якими

Кант послуговувався не довільно, а як своєрідними логічними операторами аргументу.

Справа в тому, що згідно з першим (і найпоширенішим) значенням, український відповідник «оскільки» означає «тому що», «через те, що», і вживають його переважно у підрядних реченнях причини. So fern натовість вживають (зокрема, Кант) переважно для вказування на умову чогось, що можна приблизно відтворити українською конструкцією «тією мірою, якою». Розрізнення може видатися незначним для повсякденної мови, надто з огляду на те, що обидва сполучники мають безліч контекстуальних смислових відтінків, але ця відмінність дасться взнаки у викладі комплексного філософського аргументу. Наведемо яскравий приклад:

«Отже, законодавча форма, оскільки вона міститься в максимі, є тим єдиним, що може становити підставу визначення [вільної] волі» [Кант 2004: 33].

Оригінал: «Also ist die gesetzgebende Form, so fern sie in der Maxime enthalten ist, daseinzige, was einen Bestimmungsgrund des Willens ausmachen kann» (AA 5:29).

Тут оригінал абсолютно виключає можливість витлумачити so fern причиново (чи, радше, підставово), адже форма закону слугує підставою визначення волі не просто тому, що міститься в максимі волі (хоча це є необхідною умовою визначення), а тому, що завдяки своїй загальності вивисує максиму волі до морального закону.

Втім, сполучник «оскільки» перекладач вживає без розрізнення також для німецьких indem та so wie.

II Синтаксис Канта

1.

«А підміняти суб'єктивну необхідність, себто звичку, об'єктивною, яка має місце тільки в судженнях a priori, – означає відмовляти розумові здатності судити про предмет, себто пізнавати його й те, що йому притаманне...» [Кант 2004: 17].

Оригінал: «Subjektive Notwendigkeit, d. i. Gewohnheit, statt der objektiven, die nur in Urteilen a priori stattfindet, unterscheiden, heißt der Vernunft das Vermögen absprechen, über den Gegenstand zu urteilen, d. i. ihn, und was ihm zukomme, zu erkennen...» (AA 5:12).

Тут через кривотлумачення синтаксису речення набуває в перекладі буквально протилежного оригіналу змісту, позаяк Канту йдеться якраз про те, що ми в судженні ніколи не можемо вдовольнитися суб'єктивними підставами, а маємо дошукуватись об'єктивних, які тільки й уможливають як теоретичне, так і практичне пізнання. Тому аж ніяк не можна підміняти об'єктивну необхідність суб'єктивною, як це, наприклад, зро-

бив Г'юм, позбавивши кавзальну максимум всякої об'єктивної значущості і оголосивши поняття причини байструком сили виображення, адже це унеможливує будь-яке пізнання предметів досвіду взагалі. Якраз на початку цього ж абзацу Кант буквально стверджує, що неможливість пізнання а рiогi (якому тільки і властива абсолютна об'єктивна необхідність) нараз підважила би будь-які зазіхання філософії на науковий статус хоч у теоретичній, хоч у практичній царині. З українського перекладу натомість випливає, що саме об'єктивна необхідність, пізнавана в судженнях а рiогi, унеможливила б пізнання, коли би комусь спало на думку підмінити нею суб'єктивну звичку – відверта суперечність, яка спотворює тезу Канта і перетворює його на скептика г'юмівського штибу. Щоправда, Кантів вжиток амбівалентної синтаксичної конструкції «etwas unterschieben» (буквально – підсунути щось) може фруструвати читача, бо, скажімо, в «Передмові» до «Пролегомен» він вживає цю ж конструкцію в цьому ж контексті, протиставляючи суб'єктивну необхідність об'єктивній, але у протилежному значенні. У перекладі Терлецького [Кант 2018: 3] цей фрагмент справді звучить так: «а суб'єктивну необхідність, себто звичку, що виникла з нього, підмінила об'єктивною необхідністю [vor eine objektive – В.Ч.] на підставі розуміння» (АА 4:258). Будь-які сумніви читача щодо тлумачення усувають супровідні слова «statt der objektiven», себто «замість об'єктивної», в «Критиці» і «vor eine objektive», себто «як об'єктивну», в «Пролегоменах», які і визначають протилежні значення наведених речень.

2.

«...крім того, й антиномія чистого розуму, якщо вона прагне піднятися до Безумовного в ряді причин, і в тому й ув іншому [випадку] заплутується в незбагнених речах...» [Кант 2004: 34].

Оригінал: «...überdem auch die Antinomie der reinen Vernunft, wenn sie zum Unbedingten in der Reihe der Ursachen aufsteigen will, sich, bei einem so sehr wie bei dem andern, in Unbegreiflichkeiten verwickelt...» (АА 5:30).

Позаяк у першій частині обидва німецькі іменники (Antinomie і Vernunft) жіночого роду, перекладач має визначити, якого з них стосується довга підрядна частина, винятково зі змісту самого речення. З українського перекладу маємо враження, що саме антиномії – неминучої суперечності розуму з самим собою у спекулятивному вжитку, коли він, виходячи за межі будь-якого можливого досвіду, висуває протилежні положення. Зайвим буде наголошувати, що антиномія як «стан розуму» геть нічого прагнути не може, а в цьому фрагменті, навпаки, йдеться про діалектику самого чистого розуму, найвищий принцип якого вимагає від нього дошукуватись остаточної підстави і підніматися в ряді зумовленого до Безумовного.

3.

«Та натомість, позаяк цей примус здійснюється тільки законодавством [нашого] власного розуму, воно містить у собі також піднесення (Erhebung), і цю суб'єктивну дію на почуття, оскільки чистий практичний розум є єдина її причина, можна, отже, з огляду на останнє назвати самохваленням...»

Оригінал: «Dagegen aber, da dieser Zwang bloß durch Gesetzgebung der eigenen Vernunft ausgeübt wird, enthält es auch Erhebung, und die subjektive Wirkung aufs Gefühl, so fern davon reine praktische Vernunft die alleinige Ursache ist, kann also bloß Selbstbilligung in Ansehung der letzteren heißen...»

Ще один аналогічний приклад, коли «der letzteren» («останнє») стосується одного з двох іменників жіночого роду в попередній частині (цього разу – піднесення або розуму). У примітці, на відміну від багатьох інших місць, де перекладач вирішував зберегти амбівалентність оригіналу, підкреслено, що «останнє» стосується саме піднесення (либонь, для уникнення знеособленої інтерпретації на кшталт «з огляду на останнє міркування»). Втім, за цією інтерпретацією, піднесення, яке саме і є цією суб'єктивною дією на почуття, є самохваленням з огляду на саме себе, що, безумовно, перекручує думку Канта і приховує невідповідне протиставлення паралельних конструкцій: «з огляду на розум» і «з огляду на чуттєвість»

4.

«А цей принцип звичаєвості саме через загальність законодавства, яку він робить найголовнішою формальною підставою визначення волі, незалежно від усіх її суб'єктивних відмінностей, розум проголошує...» [Кант 2004: 37].

Оригінал: «Dieses Prinzip der Sittlichkeit nun, eben um der Allgemeinheit der Gesetzgebung willen, die es zum formalen obersten Bestimmungsgrunde des Willens, unangesehen aller subjektiven Verschiedenheiten desselben, macht, erklärt die Vernunft zugleich zu einem Gesetze für alle vernünftigen Wesen...» (AA 5:32).

Порядок слів у підрядному реченні в німецькій допускає подвійне тлумачення займенників «die» та «es», так що кожен із них може виступати і підметом, і додатком, тому питання лише в правильній інтерпретації того, що становить «формальну найвищу підставу визначення волі». Звісно, цією підставою є принцип звичаєвості, тобто моральний закон, а не його загальність, яка тут якраз становить лише одну з умов, згідно з якою визначення волі може бути об'єктивним. А що сама по собі загальність (яка може бути не лише строгою загальністю з принципів, а й емпіричним наслідком індукції) не може слугувати за головний визна-

чальний принцип волі, так це підтверджує принцип самолюбства, який Кант вважає хоч і загальним (тобто властивим кожній людині), але недостатнім для обґрунтування своєї моральної філософії. Український відповідник, отже, спотворює одну з центральних тез Кантового твору, а правильний переклад цього фрагмента звучить так: «А цей принцип звичаєвості саме через загальність законодавства, яка робить його [цей принцип] найголовнішою формальною підставою визначення волі...»

5.

«...чеснота, є найвище, що може звершити скінченний практичний розум, який сам, своєю чергою, принаймні як природно набута спроможність, ніколи не може бути завершеним, бо впевненість у такому разі ніколи не стає аподиктичною певністю й як переконаність є дуже небезпечною» [Кант 2004: 38].

Оригінал: «..Tugend, das Höchste ist, was endliche praktische Vernunft bewirken kann, die selbst wiederum wenigstens als natürlich erworbenes Vermögen nie vollendet sein kann, weil die Sicherheit in solchem Falle niemals apodiktische Gewißheit wird, und als Überredung sehr gefährlich ist» (AA 5:33).

Маємо аналогічний випадок, коли головна частина містить два іменника жіночого роду (один із яких – розум), кожен із яких може бути підметом підрядної, і звертаємося до змісту. Якщо в попередніх випадках варто було б надати перевагу «розуму», тут таке рішення призводить до заперечення всієї Кантової думки. По-перше, практичний розум аж ніяк не може бути «набутою спроможністю», а неодмінно властивий кожній розумній істоті за її природою, бо ж інакше він був би не чистим, а лише емпіричним і зумовленим розумом (себто не був би розумом взагалі). По-друге, варто зауважити, що це стосується не лише скінченних розумних істот на кшталт людини, воля яких визначувана також патологічно, тож про скінченність ітися не може. По-третє, чистий розум є джерелом безумовних аподиктичних моральних приписів, тож було би абсурдним приписувати йому принципову фактичну незавершеність, тоді як причиновість свободної волі у кавзально детермінованому світі явищ якраз обмежено нашою недосконалою природою. Кант детальніше розвиває цей положення у «Метафізиці звичаїв»: «Чеснота завжди здійснює поступ і завжди починає спочатку» (AA 6:409). У самій КПП, у «Безсмерті душі як постулаті чистого розуму», теза про принципову недосконалість досконалої чесноти (яка тоді була би святістю) є засновком аргументу про необхідне припущення безсмертя як умови досягнення чесноти на нескінченному шляху до її вдосконалення.

6.

«Та щоб розглядати цей закон без кривотлумачень як даний, слід зауважити, що він – не емпіричний [закон], а єдиний факт чистого розуму...» [Кант 2004: 36].

Оригінал: «Doch muß man, um dieses Gesetz ohne Mißdeutung als gegeben anzusehen, wohl bemerken, daß es kein empirisches, sondern das einzige Faktum der reinen Vernunft sei, die sich dadurch als ursprünglich gesetzgebend (sic volo, sic iubeo) ankündigt» (AA 5:31).

Звісно, не є змістовою помилкою стверджувати, що моральний закон не є емпіричним, а втім Канту в цьому пасажі залежить на тому, що він становить єдиний можливий неемпіричний факт розуму, і тлумачення цього положення є предметом величезної кількості фахових досліджень. В українському перекладі, хоч і лише через вставку перекладача, його взагалі втрачено, і тут варто лише сподіватися на незалежне судження читача.

7.

«Адже якщо воля є законною лише для чистого розуму, то, хай хоч як би стояла справа з її спроможністю у виконанні: чи буде за цими максимами законодавства якоїсь можливої природи виникати таке чи ні...» [Кант 2004: 52].

Оригінал: «Denn wenn der Wille nur für die reine Vernunft gesetzmäßig ist, so mag es mit dem Vermögen desselben in der Ausführung stehen, wie es wolle, es mag nach diesen Maximen der Gesetzgebung einer möglichen Natur eine solche wirklich daraus entspringen, oder nicht...» (AA 5:45-46).

Аналогічне утруднення в інтерпретації, пов'язане з величезною кількістю іменників жіночого роду в Кантовому тексті: на цей раз ідеться про устосування вказівного займенника жіночого роду «solche» або до «природи», або до «законодавства». Позаяк незбіг родів у двох мовах не дозволяє зберегти амбівалентність оригіналу, перекладач ухвалив рішення, згідно з яким Кант в цьому фрагменті бере під сумнів можливість виникнення законодавства чистого розуму. Втім, це, звісно, є грубою помилкою, бо, як бачимо навіть із попереднього фрагменту, моральний закон є беззаперечним (хоч і не емпіричним) фактом розуму, а взяти під сумнів законодавство чистого розуму (чи взагалі, чи з огляду на його можливість визначати людську волю) дорівнювало би для Канта запереченню існування практичного розуму і будь-якої моральної філософії взагалі. Навпаки ж, Кантові залежить на протиставленні чуттєвого, кавзально детермінованого світу, де реалізації моральних приписів повсякчас стоять на заваді закони природи і патологічне визначення нашої волі, і інтелігібельного світу, царства цілей, де таке законодавство було би безумовно чинним. Кант наголошує, що фактичний стан справ (реа-

лізація в чуттєвому світі «можливої природи») не впливає на безумовну нормативну силу морального закону. Цей пасаж варто було б перекласти так: «...хоч би за цими максимами законодавства можливої природи така [можлива природа] виникала, хоч ні...».

8.

«...при цьому слід водночас нагадати, що якщо ці спостереження показують тільки дійсність такого почуття, а здійснене завдяки ньому моральне вдосконалення...» [Кант 2004: 167].

Оригінал: «...wobei doch zugleich erinnert werden muß, daß, wenn diese Beobachtungen nur die Wirklichkeit eines solchen Gefühls, nicht aber dadurch zu Stande gebrachte sittliche Besserung beweisen...» (AA 5:153).

В українському тексті банально пропущено заперечну частку, що, безумовно, спотворює оригінальну думку тією мірою, що не зрозуміло про що йдеться Канту. Повага до морального закону і реальність почуття, викликаного уявленням про чесноту, аж ніяк не свідчать про моральну досконалість індивіда (яка є недосяжним ідеалом), а лише свідчать про його прагнення до вдосконалення і сприйнятливості людського ума до морально доброго, тобто про можливість морального виховання.

9.

«Отже, ми повинні будемо а priori вказати на підставу, на котрій моральний закон виражає в собі певну спонуку, а те, що – оскільки він є таким – він спричинює (ліпше сказати, мусить спричинювати) в душевності (im Gemüthe)» [Кант 2004: 82].

Оригінал: «Also werden wir nicht den Grund, woher das moralische Gesetz in sich eine Triebfeder abgebe, sondern was, so fern es eine solche ist, sie [es] im Gemüte wirkt (besser zu sagen, wirken muß), a priori anzuzeigen haben» (AA 5:128).

У примітці до цього цього місця [Кант 2004: 218, прим пер.] зазначено, що перекладач приймає кон'єктуру Наторпа і замінює sie на es, так що підметом останньої частини виступає не спонука, а закон, і ця зміна є, либонь, стилістично виправданою, хоч і нічого не додає до змісту речення, а саме тому, що закон може бути суб'єктивною підставою визначення волі і діяти на почуття лише тією мірою, якою він сам є спонукою: «so fern es eine solche ist». Вказівний займенник жіночого роду «solche» (така), який навіть суто граматично може стосуватися лише єдиного іменника жіночого роду «спонука», перекладач хибно устосовує до закону. Тож цю ключову тезу Кантової практичної філософії (а ширше – будь якої раціоналістичної етики), яка розпочинає розлогий аргумент, в українському перекладі через сплутування родів іменників не відбито, а закон просто «є таким» (припускаємо, моральним).

10.

«...до визнання всіх обов'язків як божих велінь, не як санкцій (Sanctionen), себто свавільних, самих по собі випадкових розпоряджень (Verordnungen) чужої волі, а як самих по собі сутнісних законів кожної вільної волі, які, одначе, попри те мусять розглядатися як веління найвищої істоти...» [Кант 2004: 144].

Оригінал: «...zur Erkenntnis aller Pflichten als göttlicher Gebote, nicht als Sanktionen, d.i. willkürliche, für sich selbst zufällige Verordnungen eines fremden Willens, sondern als wesentlicher Gesetze eines jeden freien Willens für sich selbst, die aber dennoch als Gebote des höchsten Wesens angesehen werden müssen...» (AA 5:129).

У цьому пасажі законодавству свободної волі з самої себе, власне, нашої практичній автономії, протиставлено свавільний примус чужої волі, а конкретно – волі Бога, тож не викликає сумнівів, що вираз «für sich selbst» («для самої себе») стосується свободної волі, а не законів самих по собі. Окрім логіки Кантового викладу, на користь цієї інтерпретації свідчить те, що ця конструкція стоїть відразу після слова «воля».

11.

«...і цілковито а priori через чистий розум, але тільки за допомогою морального закону, та й то тільки у відношенні до нього, з погляду об'єкта, якому він повеліває» [Кант 2004: 148].

Оригінал: «...völlig a priori, durch reine Vernunft, aber nur vermittelt des moralischen Gesetzes, und auch bloß in Beziehung auf dasselbe, in Ansehung des Objekts, das es gebietet» (AA 5: 133).

Маємо до справи зі сплутуванням відмінків, адже запропонований перекладачем варіант «якому» аналогічно вимагав би в німецькій займенника в давальному (ihm), а не знахідному (es) відмінку. Зі змісту українського речення парадоксально впливає, що моральний закон повеліває об'єкту, на який він скеровує нашу волю, себто повеліває найвищому добру, а, позаяк перспектива його здійснення залежить від постулювання Бога як першоістоти, то повеліває, власне, Богові. Насправді, звісно, йдеться про найвище добро, яке моральний закон безумовно наказує чистій свободній волі мати за свій єдиний об'єкт.

12.

«Отже, це є потреба абсолютно необхідного плану, і [вона] виправдовує свою передумову не просто як дозволену гіпотезу, а як постулат у практичному плані...» [Кант 2004: 158-159].

Оригінал: «Also ist dieses ein Bedürfnis in schlechterdings notwendiger Absicht, und rechtfertigt seine Voraussetzung nicht bloß als erlaubte Hypothese, sondern als Postulat in praktischer Absicht...» (AA 5:143).

У примітці 429 [Кант 2004: 232, прим. пер.] перекладач наголошує на амбівалентності виразу «*seine Voraussetzung*», витлумачити який належить з огляду на контекст. Йдеться про те, що він може означати як «свою передумову», тобто дещо відмінне від цієї потреби, що вона неодмінно передбачає, так і «його/її припущення», тобто те, що ця потреба абсолютно виправдано припускає. Перекладач без жодної подальшої аргументації відкидає друге тлумачення як хибне, наводячи на користь своєї позиції кілька перекладів іншими європейськими мовами. Не зупиняючись довго на тому, що, зазначу, всі пізніші англійські переклади після Ебота (Плугара, Бека і Грегор) надавали перевагу «хибному тлумаченню», зазначимо, що з контексту цього і попереднього речення недвозначно випливає, що ідеться про постулат чистого розуму, а саме припущення здійсненності найвищого добра (себто, припущення існування Бога), яке виправдано нашою потребою як скінченних істот робити його предметом волі. Альтернативне прочитання, запропоноване перекладачем, натомість наштовхує на суперечливу думку про зумовленість нашої потреби визнавати постулати чистого розуму як об'єктивні в практичному плані і не дістає підтвердження в тексті твору.

13.

«Для людей і всіх створених істот моральна необхідність має уявлятися [як] вимушення, себто обов'язковість, а кожний заснований на ній вчинок – як обов'язок, а не як такий спосіб дії (*Verfaehrungsart*), який нам сам від себе вже є любий чи може стати любим» [Кант 2004: 92].

Оригінал: «Für Menschen und alle erschaffene vernünftige Wesen *ist* die moralische Nöthigung, d. i. Verbindlichkeit, und jede darauf gegründete Handlung als Pflicht, nicht aber als eine uns von selbst schon beliebte, oder beliebt werden könnende Verfaehrungsart vorzustellen» (AA 5:82).

Тут маємо до справи з оригінальною перекладацькою кон'єктурою, яка не має прецеденту в жодному з відомих видань чи перекладів праці, про що згадано в примітці. Маю погодитись, що речення в оригінальному вигляді є не лише «стилістично некоректним», а й суто граматично, позаяк його другій частині (зі слів «und jede darauf») бракує частини присудка, що беруть до уваги перекладачі, виправляючи цю нестачу (а саме дієслово-зв'язку «*ist*»). Цей пасаж виразно демонструє, що перекладацьке рішення подеколи залежить суцільно від спроможності реконструювати аргумент і обґрунтовано пристати на ту альтернативу, яка найбільше відповідає не тільки літері, а й духу цілого твору. Втім, значнішою є запропонована зміна, то вагомішого обґрунтування вона вимагає, а український переклад припускає відсутній в оригіналі сполучник «als» перед іменником «*Nöthigung*». Тут різниця полягає між позитивним твердженням, що «для людей і всіх створених розумних істот

моральна необхідність є вимушенням, себто обов'язковістю», і нормативною вимогою, що «моральну необхідність має бути уявлено як вимушення, себто обов'язковість». Кант однозначно має на гадці перше, бо для Канта вимушення – це фактичний стосунок будь якої не святої, а патологічно визначуваної волі до морального закону, і те, що кожна людина відчуває це обмеження впливу чуттєвих схильностей з боку чистого розуму, є достатнім доказом існуванню чистого практичного розуму і морального закону.

14.

«Вдоволення є уявлення узгодженості предмета або вчинку з суб'єктивними умовами життя, себто зі спроможністю каузальності певного уявлення стосовно дійсності його об'єкта (або детермінація сил суб'єкта до діяння, що його [, об'єкт,] випродуковує)» [Кант 2004: 13, прим.]

Оригінал: Lust ist die Vorstellung der Übereinstimmung des Gegenstandes oder der Handlung mit den subjektiven Bedingungen des Lebens, d.i. mit dem Vermögen der Kausalität einer Vorstellung in Ansehung der Wirklichkeit ihres Objekts (oder der Bestimmung der Kräfte des Subjekts zur Handlung, es hervorzubringen) (AA 5:9).

Суто граматично іменник «Bestimmung» (який я все ж віддаватиму як «визначення») в оригіналі стоїть у непрямому відмінку і його аж ніяк не можна передавати називним. Змістово це призводить до відверто хибного (бо ж уявлення може бути визначальною підставою волі, але аж ніяк не визначенням) ототожнення «визначення сил суб'єкта до вчинку» із втіхою (Lust), бо іменник у називному відмінку може виступати тут лише іменною частиною присудка. У цьому реченні справді дуже багато іменників у напрямих відмінках, щодо яких «визначення» може виступати однорідним додатком, але з огляду на зміст і близькість слів у реченні можна сміливо стверджувати, що йдеться про «каузальність уявлення з огляду на дійсність його об'єкта (чи [з огляду на] визначення сил суб'єкта до вчинку, що його витворює)».

15.

«Та позаяк це застосування не може спиратися на жодне [інше] споглядання, крім такого, що повсякчас може бути лише чуттєвим, то causa noumenon з погляду теоретичного застосування розуму є поняття хоч і можливе, мислиме, проте порожнє [Кант 2004: 63].

Оригінал: Weil aber dieser Anwendung keine Anschauung, als die jederzeit nur sinnlich sein kann, untergelegt werden kann, so ist causa noumenon in Ansehung des theoretischen Gebrauchs der Vernunft, obgleich ein möglicher, denkbarer, dennoch leerer Begriff (AA 5:55-56).

Тут синтаксична конструкція «keine... als» дозволяє амбівалентне тлумачення: окрім варіанта, запропонованого перекладачем, цей фрагмент можна перекласти «жодне уявлення, яке повсякчас може бути лише чуттєвим» (як і зробили більшість перекладачів, зокрема, Грегор в останньому Кембриджському виданні [Kant 2015: 47]). Передовсім, таке рішення в українському перекладі містить грубу помилку, бо означає буквально, що застосування поняття *causa noumenon* якраз може (!) спиратися на чуттєве споглядання, хоч і не може на жодне інше. Звісно, Кантові, навпаки, йдеться про те, що саме чуттєве споглядання, характерне для людини як скінченної істоти, ніколи не може бути джерелом пізнання ноуменів.

Втім, особливо вражає відповідна примітка перекладача 222 [Кант 2004: 212, прим. пер.], де він запитує: «Як бути з інтелектуальним спогляданням?» Звісно, якщо пристати на рішення інших перекладачів, треба визнати, що Кант заздалегідь виключає можливість інтелектуального споглядання. Це й не дивно: 1) людське споглядання завжди є чуттєвим, тобто зумовленим впливом зовнішніх предметів на органи чуттів; 2) інтелектуальне споглядання, яке Кант припускає за Богом, за визначенням було б також споглядальним розсудом, то ж не відповідало б якомусь дискурсивному поняттю (як-от *causa noumenon*) як щось зовнішнє. Тобто, перекладач не лише висуває абсурдне твердження, що наше застосування поняття *causa noumenon* спирається на чуттєве споглядання, а й намагається обґрунтувати це рішення дивним припущенням інтелектуального споглядання там, де контекст його виключає.

Висновки

Попри всі безумовні переваги цього перекладу перед українським перекладом «Критики чистого розуму», вичерпно описані ще Терлецьким у його рецензії [Терлецький 2006: 135-138], якоюсь мірою український переклад КПП є ще складнішим для роботи, ніж перша «Критика». Дається взнаки трансформація Кантового стилю, який хоч-не-хоч змушує перекладача взяти на себе відповідальність інтерпретатора. Там, де раніше йшлося про суто формальні помилки в тлумаченні Кантового синтаксису, яких можна було б уникнути завдяки блискучому знанню німецької граматики, тепер на першому місці стоять кривотлумачення, яким не зарадять ані підручники чи словники, ані компаративний аналіз коректур, кон'єктур і розбіжностей в перекладах.

Величезну кількість зусиль було спрямовано на створення цього перекладу, і обсяг здійсненої роботи (зокрема, компаративний аналіз німецькомовних і перекладних видань) насправді вражає. Варто відзначити також старанну роботу з трансформації застарілих і елементар-

но переобтяжених синтаксичних конструкцій у більш-менш природну українську. Втім, з огляду на термінологічний хаос і величезну кількість грубих помилок в інтерпретації, треба визнати, що український переклад КПР унеможливорює фахову роботу з текстом і може слугувати лише засобом попереднього популярного знайомства з Кантовою філософією. Навіть наведені приклади синтаксичних помилок (а я не претендую на вичерпність) демонструють, що вони не лише утруднюють розуміння окремих місць, а відверто спотворюють думку оригіналу, часто з не менш парадоксальним обґрунтуванням такого спотворення.

Цей посилює і так поширений скепсис щодо перекладацької справи і тенденцію мінімізувати значущість якісних перекладів для розвитку філософської культури: буцімто для серйозної фахової роботи з текстом необхідне знання мови оригіналу, а скласти уявлення про твір можна і за слабким перекладом, а то й за підручником. Далєбі, якщо текст не може дати студенту-початківцю чи просто зацікавленому читачу адекватне уявлення про хід думки автора, якщо викладачі в університеті не можуть впевнено спиратися на нього під час навчального процесу (а про це, на жаль, свідчить практика), а фахівці не можуть користуватися ним для цитування оригіналу з урахуванням усталеної термінології, виникає питання: для кого їх створено?

Цей висновок лише вкотре доводить тривіальну тезу, що переклад класичних філософських творів – справа фахівців, не тільки людей із філософською освітою, а дослідників відповідної традиції. Їхнє завдання – не просто зрозуміти букввальний зміст написаного (це теж рідкість, але у випадку Кантових текстів не приносить багато плодів), а й бачать внутрішню логіку аргументу, невідповідні термінологічні структури і ключові місця. Бо студент чи будь-який пересічний читач бачать твір їхніми очима, так само як рідномовець чи знавець мови бачить текст очима автора. Тому слушним, на нашу думку, є зауваження Іващенко і Терлецького, що перекладачами Кантових творів, зокрема, англійською завжди були визнані кантознавці навіть попри те, що тяглість традиції і усталеність термінології суттєво полегшували їхнє завдання [Іващенко, Терлецький 2020: 213].

Попри те, що наша перекладацька культура (з огляду як на якість перекладених текстів і методологію роботи з класичними творами інших традицій, так і на формат академічних видань, де передмова, фаховий коментар перекладача і покажчики нарешті стали нормою, а не недосяжним взірцем) останнім часом сягнула вищого рівня і позитивно відрізняється від найбільш конкурентної російської, ці нові видання – лише крапля в морі низькоякісних перекладів 1990-2000-х років, які довгий час створювали позірність інтелектуальної культури. З одного боку, критикувати справу попередників легше, ніж розпочинати з нуля,

з іншого – сьогодні ми вперше, здається, маємо достатню кількість ресурсів і фахівців, щоби перестати запліщувати очі на казуси цієї безсистемної контрабанди смислів і її згубні наслідки для фахової освіти і дослідницької культури

Адже розвинена академічна українська мова досі залишається невиконаною обіцянкою, даною українськими інтелектуалами ще на початку ХХ століття, і саме якісні переклади класичної спадщини світової культури є простором для фахової рецепції і витворення нових термінів і смислів, що їх нам досі бракує. Сподіваймося, повне видання трьох «Критик» із фаховим коментарем буде одним із перших кроків на цьому шляху і нарешті підніме стандарт академічного перекладу, встановлений колись цими ранніми виданнями.

Посилання:

- Іващенко І., Терлецький В. (2020). Значливість перекладу для філософської освіти (на прикладі українського перекладу «Критики чистого розуму» Імануеля Канта). *Філософія освіти* 26(1), 211-229.
- Кант І. (2004). *Критика практичного розуму*. Переклад з німецької та примітки Ігоря Бурковського. Київ: Юніверс.
- Кант, І. (2018). *Пролегомени до кожної майбутньої метафізики, яка може постати як наука*. (Ред. і Пер. В. Терлецький). Харків: Фоліо.
- Терлецький В. (2006). Кант українською: проблеми й дилеми: Роздуми над книгою: Імануель Кант. *Критика практичного розуму. Український гуманітарний огляд* 12, 135-153.
- Kant, I. (1956). *Critique of Practical reason*. (L. W. Beck, Trans.). New York: Liberal Arts Press.
- Kant, I. (2002). *Critique of Practical reason*. (W. S. Pluhar, Trans.). Cambridge: Hackett Publishing House.
- Kant, I. (2004). *Critique of Practical reason*. (T. K. Abbott, Trans.). New York: Dover Publications, Inc.
- Kant, I. (2015). *Critique of Practical reason*. (M. Gregor, Trans.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Kant, I. (2017). *Die Metaphysik der Sitten*. (W. Weischedel, Ed.). Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Kant, I. (1998). *Kritik der reinen Vernunft*. Hamburg: Meiner.
- Kant I. (1983). *Kritik der praktischen Vernunft*. Leipzig: Verlag Philipp Reclam.
- Kant, I. (2001). *Prolegomena zu einer jeden künftigen Metaphysik, die als Wissenschaft wird auftreten können*. Hamburg: Meiner.

References:

- Ivashchenko, I., & Terletsky, V. (2020). The Significance of Translation for Philosophical Education (On the Example of the Ukrainian Translation of Immanuel Kant's Critique of Pure Reason). *Philosophy of Education* 26(1), 211-229. [In Ukrainian].
- Kant, I. (2004). *Critique of Practical reason*. Trans. from German and notes by Igor Burkovsky. Kyiv: Univers. [In Ukrainian].

- Kant, I. (1956). *Critique of Practical reason*. (L. W. Beck, Trans.). New York: Liberal Arts Press.
- Kant, I. (2002). *Critique of Practical reason*. (W. S. Pluhar, Trans.). Cambridge: Hackett Publishing House.
- Kant, I. (2004). *Critique of Practical reason*. (T. K. Abbott, Trans.). New York: Dover Publications, Inc.
- Kant, I. (2015). *Critique of Practical reason*. (M. Gregor, Trans.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Kant, I. (2017). *Die Metaphysik der Sitten*. (W. Weischedel, Ed.). Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Kant, I. (1998). *Kritik der reinen Vernunft*. Hamburg: Meiner.
- Kant I. (1983). *Kritik der praktischen Vernunft*. Leipzig: Verlag Philipp Reclam.
- КАНТ, І. (2018). *Prolegomena to Every Future Metaphysics That Will Be Able to Present Itself as a Science*. (Ed. and translated by V. Terletsky). Kharkiv: Folio. [In Ukrainian].
- Kant, I. (2001). *Prolegomena zu einer jeden künftigen Metaphysik, die als Wissenschaft wird auftreten können*. Hamburg: Meiner.
- Terletsky, V. (2006). Kant in Ukrainian: Problems and Dilemmas: Reflections on the Book: Immanuel Kant. *Critique of practical reason*. *Ukrainian Humanitarian Review* 12, 135-153. [In Ukrainian].

Victor Chorny. Who Needs Translations: the Difficulties of Assimilating a Foreign-Language Tradition (On the Example of the Ukrainian Translation of Immanuel Kant's *Critique of Practical Reason*)

This article offers a critical review of the Ukrainian translation of Immanuel Kant's *Critique of Practical Reason*. Translations of classical works should serve a twofold function. They do not only facilitate the adoption of the terminology within the academic community but should first and foremost allow those unacquainted with the language of the original to engage with a foreign philosophical tradition meaningfully. The translation of a philosophical text has to preserve terminological rigidity and strictly follow the letter of the original while simultaneously being a product of interpretation and, to a certain extent, a paraphrase, the result of cooperation between the author and the translator. Decent knowledge of the original language does not suffice to successfully deal with the outdated vocabulary and the peculiarities of authorial language use, as many of the crucial translation decisions cannot be justified without understanding the inner logic of the argument. However, my detailed analysis of terminological patterns and Ukrainian renderings of complex and ambiguous syntactic constructions proves that none of these tasks were achieved here. Unfortunately, despite the efforts, the quality of this translation does not correspond to the standards of consistency and does not reflect the letter and spirit of Kant's original due to numerous mistakes, misreadings, and distortions. Neither the impressive list of translator's notes nor the occasional practice of giving German equivalents in the brackets is of any help to the reader in understanding Kane's practical philosophy unless they already possess sufficient knowledge of the German language. This translation, therefore,

cannot be used as teaching material at universities and stands in the way of a wider reception of Kant's philosophy and productive public discussions.

Key words: *translation, terminology, interpretation, argumentation, Immanuel Kant, Critique of Practical Reason, philosophical education.*

Віктор Чорний – студент Національного університету «Києво-Могилянська академія».

e-mail: v.g.chorniy9@gmail.com

orcid: <https://orcid.org/0000-0002-5632-099X>

Victor Chorny – undergraduate student, National University of Kyiv-Mohyla Academy.

e-mail: v.g.chorniy9@gmail.com

orcid: <https://orcid.org/0000-0002-5632-099X>